

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Юрченко О. В.

викладач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

Анотація. Дана стаття присвячена проблемі соціального інтелекту як чиннику майбутнього вчителя початкової школи у формуванні соціальної компетентності молодших школярів. Встановлено, що проблема соціального інтелекту останнім часом привертає велику увагу сучасних та зарубіжних дослідників. З'ясовано, що сформований соціальний інтелект учителя початкової школи дає йому можливість прогнозувати поведінку суб'єктів освітньої взаємодії, ефективно обирати і використовувати методи та технології їх соціальної підтримки, створювати умови для соціальної активності школярів тощо. Визначено основні функції соціального інтелекту, що допомагають в подальшій професійній діяльності майбутньому вчителю початкової школи.

Ключові слова: соціальний інтелект, майбутній вчитель початкової школи, формування соціальної компетентності, професійна підготовка майбутнього фахівця.

Abstract. This article is devoted to the problem of social intelligence as a factor for the future teacher of elementary school in shaping the social competence of junior pupils. It has been established that the problem of social intelligence has recently attracted much attention from contemporary and foreign researchers. It was found out that formed social intellect of the elementary school teacher gives him the opportunity to predict the behavior of subjects of educational interaction, to effectively choose and use methods and technologies of their social support, to create conditions for social activity of schoolchildren, etc. The basic functions of social intelligence, which help in the further professional activity of the future teacher of elementary school, are determined.

Keywords: social intelligence, future teacher of elementary school, formation of social competence, professional training of the future specialist.

Приклад учителя є важливим у формуванні соціальної компетентності молодших школярів як інтегративної якості особистості, що допускає активно взаємодіяти з соціумом, бути його повноцінним творцем. Тому нагальною проблемою професійної підготовки майбутнього вчителя є розвиток компонента його готовності, що відтворює особистісну характеристику, яка

забезпечує його здатність до взаємодії із соціальним оточенням, до забезпечення продуктивного входження вихованців у систему взаємодії «Я – суспільство» та стає фундаментом для підвищення їхнього та свого соціального потенціалу.

Проблема соціального інтелекту привертає останнім часом все більшу увагу дослідників. На це існує кілька причин. З одного боку, соціальний інтелект є надзвичайно важливою практичною якістю, причому з розвитком досліджень з'ясовуються нові і зовсім неочевидні області його застосування. З іншого, проблема соціального інтелекту виявляється важливою теоретичною і навіть філософською.

Аналіз наукової літератури, здійснений О. Варецькою, дав їй можливість зробити висновок, що в зарубіжній літературі вказують на існування взаємозв'язку соціальної компетентності особистості й соціального інтелекту, який вона називає основою соціальної компетентності [1, с. 50]. Умотивованою вважаємо таку думку дослідниці, адже соціальний інтелект як особистісна характеристика майбутнього педагога є невід'ємною в організації освітньої взаємодії, спрямованої на формування соціальної компетентності школярів.

Розробка концепцій соціального інтелекту представлена в основоположних працях зарубіжних психологів: Д. Векслера (D. Wechsler), П. Вернона (P. Vernon), Х. Гарднера (H. Gardner), Дж. Гілфорда, С. Космітські (C. Kosmitzki), Р. Стернберга (R. Sternberg), Е. Торндайка (E. Thorndike) та ін. Соціально-психологічні аспекти його розвитку представлено у дослідженнях О. Варецької, Е. Івашкевича, С. Карсканової, О. Луневої, Д. Люсіна, О. Савенкова, Д. Ушакова та ін. Обґрунтування структури соціального інтелекту особистості через критерії його дослідження: поведінкові одиниці, класи, відношення, системи, трансформації, контексти (Дж. Гілфорд (J. Guilford), М. Салліван (M. O'Sullivan) 1965); внутрішньоособистісний та міжособистісний інтелект (Г. Гарднер (H. Gardner) 1983); когнітивні та поведінкові (С. Космітські (C. Kosmitzki), О. Джон (O. John) 1993); когнітивні, емоційні, поведінкові (О. Савенков, 2006); презентовано структуру соціального

інтелекту педагога як сукупність когнітивної, мнемічної та емпатійної підструктур (Е. Івашкевич, 2014) [2, с. 14] та ін.

Соціальний інтелект, уперше визначений Е. Торндайком як здатність розуміти інших людей і діяти мудро щодо інших [9], у психології представлено різноманітними підходами до визначення його сутності як соціально-психологічної категорії. Зокрема: як здатність взаємодіяти з людьми в цілому, використовувати соціальні техніки і свободи в суспільстві, знання соціальних матерій, сприйнятливість до поведінки інших членів групи, а також розпізнання тимчасових настроїв або прихованих особистісних рис незнайомців; пристосованість індивіда до людського буття; інтегральну інтелектуальну здатність, що визначає успішність соціального спілкування й адаптації та ін.

Д. Ушаков доводить, що всі підходи до визначення природи цього феномену можна об'єднати у три варіанти: соціальний інтелект як особлива здатність, що відрізняється від інших видів інтелекту; соціальний інтелект як соціальна компетентність, система знань, умінь та навичок, що сформовані у процесі життєдіяльності; соціальний інтелект як особистісна характеристика, що визначає успішність соціальної взаємодії [7, с. 20–21]. Вважаємо слушною думку науковця, що соціальний інтелект – це здатність до пізнання соціальних явищ, яка складає лише один із компонентів соціальних умінь і компетентностей, але не вичерпує їх [7, с. 15].

Дослідження Р. Стернберга презентує результати опитування людей різних соціальних верств суспільства щодо їх розуміння поняття «соціальний інтелект»:

1. Здатність до розв'язання практичних завдань. Це означає, що людина здатна розмірковувати логічно і розсудливо, бачити всі аспекти певної проблеми; приймати виважені рішення; звертатися до оригінальних джерел потрібної інформації; вислуховувати всі аргументи, погоджуватися чи не погоджуватися зі співрозмовником та ін.

2. Вербальна здатність. Володіння цією здатністю має на увазі, що людина говорить ясно, із чіткою артикуляцією; добре розуміє прочитане; має

достатній для освіченої особистості словниковий запас; не відчуває труднощів у написанні різних за складністю текстів; ефективно спілкується з людьми тощо.

3. Соціальна компетентність, тобто здатність до прийняття інших такими, які вони є; такі люди, як правило, не запізняються на зустрічі, формулюють справедливі оцінні судження, розуміють потреби і бажання інших людей, є допитливими та мають широкі інтереси тощо [8, с. 18].

Г. Гарднер у своїх роботах пропонує три варіанти пояснення поняття «соціального інтелекту», як здатності розуміти людей і соціальні ситуації:

1. Соціальний інтелект – це вид пізнання, логічно, що він знаходиться в ряду інших видів інтелектуального пізнання, що відрізняються один від одного специфікою свого об'єкта.

2. Соціальний інтелект – це компетентність в сфері соціального пізнання, ніж спеціальна здатність. Все ж така точка зору не враховує того факту, що придбання будь-якої компетентності передбачає здатність.

3. Соціальний інтелект – це пізнавальна здатність, яка, однак, на відміну від інших пізнавальних здібностей, виявляється зчепленою з особистісними рисами, що вимагає спеціального пояснення [7, с. 20–22].

Сучасні дослідники трактують соціальний інтелект як суб'єктно-особистісний конструкт, який, інтегруючи процеси пізнання соціальної реальності, особистісні характеристики і механізми регуляції дій особистості, детермінує її поведінку в соціальних взаємодіях [5, с. 148].

Д. Ушаков виділяє ряд характерних структурних особливостей соціального інтелекту: континуальний характер; використання невербальної репрезентації; втрата точності соціального оцінювання при вербалізації; формування в процесі імпліцитного навчання; використання «внутрішнього досвіду» [4, с. 14].

На основі аналізу наукової літератури робимо висновок, що соціальний інтелект майбутнього вчителя початкової школи – це невід'ємна складова його особистісного компонента готовності до формування соціальної

компетентності учнів, яка передбачає здатність педагога взаємодіяти із суб'єктами освітнього середовища на основі соціальних правил та норм, соціальної інтуїції та прогнозування, соціальної виразності та співпереживання.

Дослідниками встановлено, що соціальний інтелект забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій (міміки, поз, жестів). Він є когнітивною складовою комунікативних здібностей особистості й професійно важливою якістю в професіях типу «людина-людина». Соціальний інтелект є частиною загального інтелекту й передбачає здатність особистості здійснювати свою соціальну біографію: жити, творити, працювати, взаємодіяти з іншими людьми. Результатом вияву соціального інтелекту людини є набуття нею соціальної компетентності.

Можна перерахувати основні функції соціального інтелекту, які допомагають майбутньому вчителю в подальшій професійній діяльності:

- забезпечення адекватності, адаптивності в мінливих умовах;
- формування програми розвитку й планів успішної взаємодії в тактичному й стратегічному напрямках, рішення поточних завдань;
- планування міжособистісних подій (дитина-дитина, дитина-дорослий, дорослий-дорослий) та прогнозування їхнього розвитку;
- мотиваційна функція;
- розширення соціальної компетентності;
- саморозвиток, самопізнання, самонавчання, само детермінація.

Н. Кудрявцева виокремлює інтегративний показник інтелектуального потенціалу людини, в такий спосіб роблячи спробу співвіднести загальний та соціальний інтелект. Він був визначений як «єдність інтелекту» та відображав суттєві компоненти механізму інтелектуального зростання, підвищення співпадання за рівнями особистості: загального інтелекту (здатності вирішувати завдання на суб'єкт-об'єктному рівні, соціального інтелекту (здатності вирішувати завдання на суб'єкт-суб'єктному рівні), рефлексії (показник фіксує баланс розвитку різних сторін інтелекту). Важливим компонентом у структурі

інтелекту є самооцінка людини. Соціальний інтелект, таким чином, розглядався як здатність до раціонального мислення, об'єктом якого є процеси міжособистісної взаємодії. При цьому передбачається психологічна автономність та незалежність суб'єкта, що дозволяє протистояти тиску інших людей чи обставин.

У дослідженні В. Куніциної вперше виділені чотири основні аспекти соціального інтелекту, як і на нашу думку є важливими для майбутнього фахівця галузі дошкільної і початкової освіти:

1. Комунікативно-особистісний потенціал: комплекс властивостей, що полегшують чи ускладнюють спілкування, як с дорослими так і з дітьми, на основі якого формуються такі інтегральні комунікативні властивості, як психологічна контактність і комунікативна сумісність; це основний стрижень соціального інтелекту.

2. Характеристики самосвідомості – почуття самоповаги, свобода від комплексів, забобонів, пригнічених імпульсів, відкритість новим ідеям.

3. Соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява: здатність до розуміння і моделюванню соціальних явищ, розуміння людей і мотивів їхньої поведінки, у практичній професійній діяльності це розуміння дітей та їх батьків, своїх колег, адміністраторів.

4. Енергетичні характеристики: психічна та фізична витривалість, вміння її корегувати, активність і виснаженість та вміння протистояти виснаженню та подовжувати активність [3, с. 24–36].

Коли в науці постає питання місця соціального інтелекту по відношенню до загального то думки науковців розділяються.

Соціальний інтелект виступає однією з професійно важливих якостей майбутніх фахівців галузі дошкільної і початкової освіти. Характеристики соціального інтелекту присутні імпліцитно у переважній більшості переліків професійних якостей.

Постає питання можливості формування соціального інтелекту чи необхідності складання умов для розвитку соціального інтелекту та як пов'язаний цей процес із соціалізацією людини.

Людина формується як особистість і суб'єкт діяльності в процесі соціалізації. Під соціалізацією розуміється процес засвоєння індивідом соціальних норм і освоєння соціальних ролей, прийнятих у даному суспільстві. Цей процес починається в дитинстві і закінчується в глибокій старості людини, тобто триває все життя, оскільки протягом життєвого шляху людині доводиться освоювати безліч соціальних ролей, змінювати погляди, звички, смаки, правила поведінки тощо. Соціалізація пояснює те, яким чином людина з істоти біологічного перетворюється на істоту соціальну.

Відповідно до нових ідей, цілей і цінностей освіти стає актуальною професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи для повноцінного становлення педагога та здійснення ним професійних функцій. Необхідно зазначити, що значну роль у процесі розвитку соціального інтелекту грає професійна підготовка майбутнього педагога. Цьому сприяє професіоналізм навчальних дисциплін, впровадження активних методів навчання тощо. Водночас все це не дозволяє повною мірою вирішувати широке коло завдань, пов'язаних із цілеспрямованим розвитком соціального інтелекту [6, с. 197–198].

Сформований соціальний інтелект учителя початкової школи дає йому можливість прогнозувати поведінку суб'єктів освітньої взаємодії, ефективно обирати і використовувати методи та технології їх соціальної підтримки, створювати умови для соціальної активності школярів тощо. Його наявність у майбутнього вчителя початкової школи стає передумовою формування соціальної компетентності учасників освітнього процесу – молодших школярів. Соціальний інтелект, будучи провідним компонентом успішності включення людини в соціальне життя суспільства, створює сприятливі передумови для саморозкриття, самореалізації і самоактуалізації особистості професіонала. Незважаючи на підвищений останнім часом інтерес психології до феномену

соціального інтелекту, залишаються недостатньо відпрацьованими питання, пов'язані з виокремленням структури соціального інтелекту, чинників та умов його розвитку в процесі професійної підготовки фахівців різного профілю.

Список використаних джерел

1. Варецька О. В. Теоретичні і методичні засади розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти: дис. ... докт. пед. наук. Київ, 2015. 630 с.

2. Івашкевич Е. З. Ампліфікація проблеми соціального інтелекту педагога. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*. Хмельницький, ХНУ, 2014. С. 13–14.

3. Куницина В. Н. Межличностное общение. СПб.: Питер, 1995. С. 24–36.

4. Матвеева Л. Анализ понятия «социальный интеллект». *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Психология»*. Выпуск 3. 2008. С. 51–55.

5. Лунева О. В. Социальный интеллект как категория социальной психологии. *Проблемы педагогики и психологии*. 2010. № 1. С. 146–151.

6. С. Касканова. Розвиток соціального інтелекту вчителя – шлях до гуманізації навчання в початковій школі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 2. Том 1. 2014. С. 195–198

7. Ушаков Д. В. Социальный интеллект как вид интеллекта. *Социальный интеллект: теория, измерение, исследование*. Москва: Институт психологии РАН, 2004. С. 11–29.

8. Sternberg R. General intellectual ability. *Human abilities by R. Sternberg*, 1985. P. 5–31.

9. Thorndike E. L. Intelligence and Its Uses. *Harper's Magazine*, 1920. V. 140. P. 227–235.